

ՎԱՍՏԱԿԱՇԱՏ ՀԱՅԱԳԵՏ ԱՐՄԵՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆ (ծննդյան 75-ամյակի առթիվ)

Հայագիտության մերօրյա ժրաջան նվիր-
յալներից է հմուտ և վաստակաշատ գրակա-
նագետ, բանագետ, բանասիրական գիտութ-
յունների դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և
ազգագրության ինստիտուտի Բանագիտութ-
յան բաժնի առաջատար գիտաշխատող Արմեն
Շավարշի Սարգսյանը: Տասնամյակների իր
աշխատանքով նա ուրույն տեղ է գրավել հայ
գրականագիտության և բանագիտության պատ-
մության մեջ և այսօր էլ շարունակում է աշ-

խատել նույն նվիրվածությամբ՝ ստեղծագործ ու խորաթափանց մտքի շնորհիվ
բացահայտելով հայ բանավոր մշակութային ժառանգության արժեքները և
դրանք հասանելի դարձնելով հանրության լայն շրջանակներին:

Բանասիրության մեջ ունեցած իր բազմաթիվ ձեռքբերումներն արտա-
ցված են գիտական ուսումնասիրություններում, որոնցում միահյուսված է
ավանդականի ու արդիականի, մեթոդականի ու գիտահետազոտականի իմա-
ցությունը:

Կյանքի և գիտական գործունեության ընդհանուր գծերը

Արմեն Շավարշի Սարգսյանը ծնվել է 1949 թ. հունվարի 17-ին Լոռու մարզի
Շամուտ գյուղում: 1966 թ. ավարտել է Վանաձորի Գ. Սունդուկյանի անվան թիվ
8 միջնակարգ դպրոցը:

1970 թ. ընդունվել է Երևանի պետական համալսարանի բանասիրության
ֆակուլտետի «Հայոց լեզու և գրականություն» բաժինը: 1975 թ. ավարտելով հա-
մալսարանը՝ հայոց լեզու և գրականություն է դասավանդել Նալբանդյան գյուղի
(այժմ՝ Արմավիրի մարզ) միջնակարգ դպրոցում, այնուհետև՝ Երևանի թիվ 2
միջնակարգ պրոֆտեխուսումնարանում և Երևանի ճարտարագիտական հա-
մալսարանի Վանաձորի կրթահամալիրի վարժարանում:

1979-1990 թթ. Ա.Շ. Սարգսյանը պաշտոնավարել է Մշակույթի նախա-
րարության հանրապետական գիտամեթոդական կենտրոնի՝ ՀԳՄԿ-ի (նախկին
Ժողովրդական ստեղծագործության տուն) բանահյուսության բաժնում, նախ՝
որպես ավագ գիտաշխատող, ապա՝ բաժնի վարիչ, 1990-1992 թթ.՝ տեղեկատվու-
թյան նախարարության հրատարակչությունների վարչությունում՝ որպես առա-
ջին կարգի խմբագիր, 1993-1994 թթ.՝ ՊՆ Երևանի սպայի տանը՝ գրադարանի
վարիչ, 1989-1998 թթ.՝ Կոմիտասի անվան երաժշտանոցի (կոնսերվատորիա)
Ժողովրդական երաժշտության ամբիոնում՝ իբրև տեքստաբան:

Ա. Սարգսյանը 2005 թ. աշխատանքի է անցել և առ այսօր աշխատում է ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պատմության (այժմ՝ Բանագիտության) բաժնում, սկզբում իբրև ավագ, այնուհետև՝ առաջատար գիտաշխատող:

Գիտահետազոտական աշխատանքներին զուգընթաց՝ Ա. Սարգսյանը զբաղվել է նաև գիտամանկավարժական գործունեությամբ: Տարիներ շարունակ Մշակույթի նախարարության՝ մշակույթի աշխատողների վերապատրաստման դասընթացներում և հանրապետության տարբեր բուհերում դասավանդել է «բանահյուսություն», «դիցաբանություն», «բարբառագիտություն», «հայոց լեզու և գրականություն», «մանկական գրականություն» առարկաները:

Ա. Սարգսյանի գիտահետազոտական գործունեությունը հիմնականում ընթացել և ընթանում է հայ բանահյուսությանը վերաբերող հետևյալ ուղղություններով.

1. գրականություն – բանահյուսություն առնչություններ,
2. մանկական բանահյուսություն,
3. մանկական զվարճախոսություն,
4. ժողովրդական երգիծական մանրապատումներ, զվարճախոսություններ և զվարճազրույցներ (անեկդոտներ),
5. ստապատում զրույցներ (ստապատումներ),
6. երկխոսական-հարցուպատասխանական ասույթաբանություն:

Ճանաչված բանագետի գիտական հետաքրքրությունների երկու ոլորտները (գրականություն – բանահյուսություն առնչությունների հարցեր, երգիծական մանրապատումներ և զվարճազրույցներ՝ անեկդոտներ) կապված են նրա գիտական աստիճանաշնորհման երկու գլխավոր հանգրվաններին:

Ա. Սարգսյանը 2005 թ. Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի 003 մասնագիտական խորհրդում պաշտպանել է «Պարույր Սևակը և ժողովրդական բանահյուսությունը» թեմայով թեկնածուական ատենախոսություն, իսկ 2018 թ. նույն մասնագիտական խորհրդում պաշտպանած ատենախոսության համար՝ «Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներ և զվարճախոսություններ (անեկդոտներ)», նրան շնորհվել է բանասիրական գիտությունների դոկտորի գիտական աստիճան:

Ա. Սարգսյանը զբաղվել է նաև հայագիտության պատմության խնդիրներով. նա կազմել և հրատարակել է (Գ. Յազըճյանի հեղինակակցությամբ) հայագիտության երախտավոր Հակոբ Մարտա-Աբրահամի Չոլաքյանի «Կենսամատենագիտությունը» (2022 թ., 64 էջ), որում ամփոփված են իր վաղեմի դասընկերոջ և գործընկերոջ կյանքի, մանկավարժական և գիտական գործունեության համառոտ բնութագիրը և տպագիր աշխատությունների ցանկը՝ ըստ ոլորտների:

Զուտ գիտական ուսումնասիրություններից բացի՝ Ա. Սարգսյանը ստեղծել է նաև գիտահանրամատչելի մի ժողովածու, որում զետեղել է տարիների ընթացքում՝ «ձեռքի հետ» գրանցած սեղմասույթներից, հումորեսկներից և առած-ասացվածքներից բխած խորհրդածությունները, հոդվածները, գրախոսություն-

ները, հիշողություններն ու հուշագրությունները («Ձեռքի հետ՝ դեսից-դենից», 2020 թ., 184 էջ):

Բանահավաքչական աշխատանքներ և դրանց հանրահռչակում

Ա. Սարգսյանը գիտության ոլորտում առաջին քայլերը սկսել է իր հարազատ ծննդավայրի բանավոր ավանդության նմուշների գրառմամբ: Ավելի քան հինգ տասնամյակ նա անձամբ, ինչպես նաև մտերիմ-բարեկամների, ուսանողների ու մշակույթի ոլորտի աշխատողների միջոցով Հայաստանի տարբեր շրջաններից գրառել և շարունակում է գրի առնել հազարավոր բանահյուսական և ազգագրական նյութեր: Այս դժվարին, բայց միևնույն ժամանակ պատվաբեր աշխատանքի շնորհիվ են ստեղծվել իր անձնական արխիվի բանահյուսական տարածանք և ազգագրական մեծարժեք, մեծաքանակ նյութերը: Վերջիններս աղբյուրագիտական հում նյութ են ժողովրդագիտությամբ զբաղվողների համար, և դրանց լույսընծայումը կարող է նոր էջ բացել ժողովրդական մշակույթի ուսումնասիրման ասպարեզում:

Ա. Սարգսյանի գիտական գործունեության անքակտելի մասն են բանահյուսության հիմնախնդիրների լուսաբանումը, զանգվածայնացումն ու հանրահռչակումը, որոնց շուրջ նա հաճախ է հանդես եկել մամուլում, ռադիոհաղորդումներում, կարդացել է զեկուցումներ միջազգային և հանրապետական գիտաժողովներում:

Դեռևս Մշակույթի նախարարության հանրապետական գիտամեթոդական կենտրոնում պաշտոնավարելու տարիներից նա ակումբային հիմնարկների աշխատակիցներին հղած մեթոդական նամակում առաջ է քաշել բանահավաքչական աշխատանքների կազմակերպման, նյութերի հայտնաբերման, գրառման և դրանք շրջանառության մեջ դնելու հարցեր, իսկ 1982 թ. իր տպագրած ուղեցույցը՝ «Բանահյուսական նյութերի գրառման ձևերն ու մեթոդները (մեթոդական ցուցումներ)», նպատակ է հետապնդում համառոտ ծանոթացնելու բանահյուսական ժանրերին, ինչպես նաև մեթոդական ցուցումներով օգնելու մեր ժողովրդի հոգևոր ոչ-նյութական մշակույթի անգնահատելի արժեքները հայտնաբերելու, գրի առնելու և պահպանելու հարցում:

«Ոչ նյութական մշակութային ժառանգություն. դասակարգումն ու չափորոշիչները» գրքույկում (2009 թ., 128 էջ) Ա. Սարգսյանը համահեղինակությամբ գրել է Հայաստանի ժողովրդական բանարվեստի գրանցմանը, դասակարգմանն ու պահպանմանը վերաբերող բաժինը:

Ա. Սարգսյանի նախաձեռնությամբ Մշակույթի նախարարության ժողստեղծագործության հանրապետական գիտամեթոդական կենտրոնում ստեղծվել է «Միհրան Թումաճան» ազգագրական երգչախումբը, որը հանրապետական փառատոնում դարձել է դափնեկիր:

Շուտով լույս կընծայվի Ա. Սարգսյանի՝ իր ծննդավայրին նվիրված «Շամուտ. պատմազգագրական և բանահյուսական նյութերի ժողովածու» գիրքը, որում, այդ բնակավայրի հիմնադրման, ժողովրդագրական տեղաշարժերի,

պատմական հուշարձանների մասին տեղեկություններից զատ, ներկայացված են նաև Շամուտում իր գրառած բանահյուսական և ազգագրական նյութերը:

Գրականություն – բանահյուսություն առնչակցություններ

Նշված միջգիտակարգային աղերսներն առաջնակարգ նշանակություն ունեն Ա. Սարգսյանի հետազոտական պրպտումներում, որոնց արդյունքն է նրա «Պարույր Սևակը և ժողովրդական բանահյուսությունը» մենագրությունը (2010 թ., 314 էջ)¹: Մեծանուն բանագետ Սարգիս Հարությունյանը, որ եղել է Ա. Սարգսյանի թեկնածուական ատենախոսության գիտական ղեկավարը, գրախոսականում նշում է. «...նման թեմայով ուսումնասիրություն հայ բանագիտության և գրականության մեջ առաջին անգամ է նման լայնքով և խորությամբ ենթարկվում մենագրական հետազոտության»: «...Արմեն Սարգսյանը առաջինն է մեզանում, որ նախաձեռնել է մենագրական հետազոտության ենթարկել խնդրո առարկան՝ այն էլ ոչ թե մի քանի տարիների, այլ երեք ու ծիգ տասնամյակների ընթացքում, սկսելուն ու քրտնաջան տրնանքով, որ սովորաբար հորջորջվում է «սև աշխատանք»»:

Մենագրության մեջ Ա. Սարգսյանը փաստերի համադրումով ապացուցում է, որ բանարվեստի նմուշների կիրառությունները Սևակի ստեղծագործություններում դառնում են ոչ թե ազգային արժեքներն ու ավանդույթները պահպանելու արտաքին ձևեր ու միջոցներ, այլ գեղարվեստական գրականության զարգացմանն ու առաջընթացին նպաստող գործոններ, և դրանով էլ «...մեկընդմիջ տ և իսպառ հերքվում է տակավին բանաստեղծի կենդանության օրոք մեզանում շրջանառվող այն հոռի կարծիքը, թե իբր Պ. Սևակը մերժում է բանահյուսության արժեքն ու դերը մեր արդի գրականության զարգացման գործընթացում»²:

Ա. Սարգսյանն անդրադառնում է գրողի կողմից հայ և այլ ժողովուրդների դիցաբանությունը, բանարվեստի տարբեր ժանրերը (հեքիաթ, զրույց, առակ, վեպ, առած-ասացվածք ևն) օգտագործելու ձևերին, փորձում է բացահայտել, թե ինչպես են այդ աղբյուրները սնուցել Սևակի գրական մտածողությունը: Ամբողջացնելով ասելիքը՝ հետազոտողն ընդգծում է, որ Սևակը չի ընդօրինակել ժողովրդական նյութերը բառացիորեն, այլ դրանք ստեղծագործաբար վերածնել է՝ հարստացնելով իր անձնական արտահայտչաձևերով:

Պ. Սևակի երկերի՝ բանահյուսությանն ունեցած առնչություններից բացի, Ա. Սարգսյանի ուշադրության կիզակետում են հայտնվել նաև գրողի խոհախրատական հայացքները: Այսպես, Պ. Սևակի երկերից, ձեռագիր նյութերից, ինչպես և ժամանակակիցների հուշերից Ա. Սարգսյանը քաղել և դասակարգել է գրողի իմաստուն մտորումներն ու թևավոր ասույթները (ավելի քան 700 նմուշ) աշխարհի, հայրենիքի, մարդու, նշանավոր գործիչների, մշակույթի և արվեստի, լեզվի, գրականության վերաբերյալ, որոնք ամփոփվել են «Իմաստուն

¹ Այն իբրև թեկնածուական ատենախոսություն՝ ձեռնարկվել է 1975-ին և գրեթե ավարտին է հասցվել 80-ականների վերջերին, սակայն ինչ-ինչ պատճառներով պաշտպանությունը ձգձգվել և իրականացել է միայն 2005-ին:

² Ս.Բ. Հարությունյանի՝ Ա. Սարգսյանի թեկնածուական ատենախոսության գրախոսությունից:

մտքերի աշխարհում» գրքում (2004 թ., 124 էջ, առաջաբանը՝ Ս.Բ. Հարությունյան): Հետագայում լույս տեսած՝ «Ականջդ բեր ասեմ. սևակյան իմաստախոսություններ» (2014 թ., 248 էջ) գրքում Ա. Սարգսյանը զետեղել է սևակյան ավելի քան 1100 նոր աֆորիզմներ, իսկ այդ գրքի լրամշակված հրատարակության մեջ ավելացրել է ևս 70-ը (2021 թ., 302 էջ): *Պարույր Սևակ* բանաստեղծի, մարդու և քաղաքացու կերպարը ներկայացվում է «Դիմանկարի ամբողջացման համար. սևակյան դիմապատկերներ» գրքում (2014 թ., 136 էջ):

«Պարույր Սևակը մանկագիր» աշխատանքը (2004 թ., 74 էջ, գիտական խմբագիր՝ Ս.Բ. Հարությունյան) նվիրված է գրողի երկերի սակավ ուսումնասիրված խմբերից մեկին՝ մանկագրությանը, ինչպես նաև Սևակի մանկապատումների՝ բանահյուսությանն ունեցած աղերսներին:

Երգիծական մանրապատումներ, զվարճազրույցներ և զվարճախոսություններ

Ա. Սարգսյանի բանագիտական պրպտումների կարևոր բնագավառը բանահյուսական առանձին ժանրերի, հատկապես զվարճազրույցների և զվարճալի ասույթների հետազոտությունն է, որի արդյունքը՝ «Հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներ և զվարճախոսություններ (անեկդոտներ)» մենագրությունը (2020 թ., 512 էջ), առաջինն է իր տեսակի մեջ: Ա. Սարգսյանը վերջին 170 տարվա տպագիր և անտիպ (արխիվային ու անհատական հավաքածուներում պահվող) նյութերի, ինչպես և հայ և օտար հեղինակների տեսական մի շարք հոդված-ուսումնասիրությունների հիման վրա քննարկում է հայկական անեկդոտները³:

Նշված ուսումնասիրության մեջ մեծ տեղ է հատկացվում նաև անսպասելի ծիծաղ առաջացնող լեզվական տարատեսակ միջոցների ու հնարքների կիրառություններին, որոնք հավելումներով և համակողմանի վերլուծությամբ հրատարակված են նաև առանձին գրքով՝ «Զավեշտի դրսևորման միջոցները հայ ժողովրդական երգիծական մանրապատումներում և զվարճախոսություններում» (2017 թ., 300 էջ, գիտական խմբագիր՝ Դավիթ Գյուրջինյան): Ա. Սարգսյանի՝ հայ բանագիտության մեջ բերած նորույթներից մեկն էլ նրա առանձնակի ուշադրությունն է մանկական զվարճախոսությունների նկատմամբ: Գրքում նա ներկայացրել է դրանց թեմատիկ ամենատարբեր դրսևորումները և զավեշտի արտահայտման տարատեսակ միջոցները: Հեղինակն իր իսկ գրառումների և շուրջ 140 տարիների՝ անեկդոտների ժողովածուներից դուրս բերած նյութերի հիման վրա հայ բանագիտության մեջ առաջին անգամ անդրադարձել է մանկահասակ երեխաների խոսքի զավեշտալի արտաբերումներին: Բանագետը ներկայացրել

³ Թեև մենագրության մեջ քննության նյութ են դարձել զուտ ազգային թեմատիկ դրսևորումները, սակայն աշխարհի մի շարք ժողովուրդների բանահյուսության մեջ հաճախակի հանդիպող խելագականության թեման Ա. Սարգսյանը քննում է տարբեր տարածաշրջաններից գրառված հայ ժողովրդական երգիծանքի նմանօրինակ, բայց ինքնատիպ դրսևորումների համատեքստում:

է նաև արևելահայոց և արևմտահայոց մեջ քիչ թե շատ հայտնի հայ և օտար զվարճախոսներին: Մենագրությունը եզրափակվում է հավելվածներով, որոնցում տեղ են գտել բանահյուսական համապատասխան տեքստերը:

Մանկական բանահյուսություն

Դեռևս 1988 թ. Մշակույթի նախարարության հանրապետական գիտամեթոդական կենտրոնի բանահյուսության բաժնի աշխատակիցներ Ա. Շահնազարյանի և Գ. Առաքելյանի ջանքերով Ա. Սարգսյանը հրատարակել է «Խնկի ծառ» մանկական ազգագրական-ժողովրդական երգերի ժողովածուն: Սակայն Ա. Սարգսյանի՝ որպես մեզանում մանկական բանահյուսության՝ մասնավորապես մանկական զվարճախոսությունների առաջին ուսումնասիրողի աշխատանքներն արտացոլված են նրա մեկ տասնյակից ավելի գիտական հոդվածներում և երկու գրքերում՝ «Մանկական զվարճախոսություններ» (2016 թ., 232 էջ, գիտական խմբագիր՝ Ս.Բ. Հարությունյան) և «Մանկական ծիծաղադարան. աշխարհը երեխաների աչքերով» (2019 թ., 270 էջ):

Ա. Սարգսյանը գրական-գեղարվեստական մշակման է ենթարկել նաև ժողովրդական առակները, որոնք իրենց ուրույն տեղն ունեն մանկապատանեկան տարիքի երեխաների ընթերցանության ցանկում: 2008 թ. նրա խմբագրությամբ լույս է տեսել բանագետ Արտաշես Նազինյանի կազմած և մշակած «Հայ ժողովրդական առակների» ժողովածուն (առաջին հրատարակությունը լույս էր տեսել 1960 թ. Հ. Դանիելյանի խմբագրությամբ), իսկ 2011 թ. հրատարակվել է Ա. Սարգսյանի կազմած և մշակած «Հայ ժողովրդական առակներ» ժողովածուն (176 էջ): 2012 թ. վերջին ժողովածուն վերահրատարակվել է արևմտահայերեն և անգլերեն:

Ա. Սարգսյանը 100-ից ավելի գիտական և հրապարակախոսական հոդվածների հեղինակ է: Գիտական և հանրային կյանքում նա աչքի է ընկնում իր անպաճույճ պարզ, ընդառաջող գործունյա բնավորությամբ, ջանասիրությամբ և ուղղամտությամբ:

Մաղթենք ժրաջան հայագետին քաջաոռոջություն, արևշատություն, անսպառ եռանդ և գիտական նորանոր ձեռքբերումներ:

ՏՈՐԲ ԴԱԼԱԼՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու
torqdal@yahoo.com

ԼՈՒՍԻՆԵ ՂՈԵՋՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու
lgrejyan@yandex.ru